

УДК 94 (470) "14"

Лушай Ю. В. ,

здобувач кафедри всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. СковородиРЕЛІГІЙНІ УЯВЛЕННЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ АВТОРІВ
XV СТОЛІТТЯ ПРО ПІВНІЧНУ РУСЬ

У статті розглядаються і аналізуються відомості західноєвропейських джерел XV століття, де міститься інформація про релігійне життя населення Північної Русі. У цей період відновлюється інтерес до північноруського регіону з боку європейських мандрівників, дипломатів, хроністів. У даній роботі досліджуються три дорожніх записки (Жільбер де Ланноа, Йосафат Барбаро, Амброджо Контаріні) і одна хроніка (Ян Длугош). Всі автори демонструють байдужість до релігійної теми, тому відомостей не так багато.

Ж. Ланноа зазначає про наявність в керівництві Новгородом єпископа і існування єпископської резиденції у церкві св. Софії. Й. Барбаро коротко характеризує релігійну ситуацію у Новгороді, що разом з інформацією з давньоруських джерел дає повну картину релігійного життя у місті. А. Контаріні повідомляє про ставлення населення Москви до католицизму і наявності у них глави церкви. Я. Длугош розповідає про особливу руську церкву, а також називає їх схизматиками. Всі джерела говорять або про грецьке віросповідання у північноруських жителів, або про іншу релігію, ніж в іноземців. На додаток залучаються давньоруські джерела, зокрема літописи.

Ключові слова: Північна Русь, Новгород, Москва, єретики, руський обряд.

В статье рассматриваются и анализируются сведения западноевропейских источников XV века, где содержится информация о религиозной жизни населения Северной Руси. В этот период возобновляется интерес к северорусскому региону со стороны европейских путешественников, дипломатов, хронистов. В данной работе исследуются три дорожных записки (Жильбер де Ланноа, Йосафат Барбаро, Амброджо Контарини) и одна хроника (Ян Длугош). Все авторы демонстрируют равнодушие к религиозной теме, поэтому сведений не так много.

Ж. Ланноа отмечает про наличие в руководстве Новгородом епископа и существования епископской резиденции в церкви св. Софии. И. Барбаро кратко характеризует религиозную ситуацию в Новгороде, что вместе с информацией из древнерусских источников дает полную картину религиозной жизни в городе. А. Контарини сообщает об отношении населения Москвы к католицизму и наличии у них главы церкви. Я. Длугош рассказывает об особой русской церкви, а также называет их схизматиками. Все источники говорят либо про греческое вероисповедание у северорусских жителей, либо про иную религию, чем у иностранцев. В дополнение привлекаются древнерусские источники, в частности летописи.

Ключевые слова: Северная Русь, Новгород, Москва, еретики, русский обряд.

This article discusses and analyzes the information to Western Sources of the XV century, which contains information about the religious life of the population of Northern Russia. During this period, renewed interest in the northern Russian region on the part of European travelers, diplomats, chroniclers. In this paper, we study three road notes (Gilbert de Lannoa, Giosafat Barbaro, Ambrogio Contarini) and a Chronicle (Jan Dlugosz). All authors demonstrate indifference to the religious theme, so the information is not much.

G. Lannoa notes about the presence in the leadership of Novgorod of the bishop and the existence of the episcopal residence at the church of St. Sofia. G. Barbaro briefly describes the religious situation in Novgorod, together with information from ancient sources, gives a complete picture of the religious life in the city. A. Contarini reports about the attitude of the Moscow population to catholicism and they have the head of the church. J. Dlugosz tells about a special Russian church and calls them schismatics. All sources say either about Greek religion in Northern Russian population, or about a different religion than that of foreigners. In addition attracted ancient Russian sources, in particular annals.

Keywords: Northern Russia, Novgorod, Moscow, heretics, Russian rite.

Постановка проблеми. Залучення інформації про релігійні уявлення західноєвропейських авторів про Північну Русь допомагає у розкритті картини, як розвитку північноруського регіону, так й в осмисленні поглядів іноземців на релігійне життя північноруського населення.

Аналіз актуальних досліджень. Релігійна тема по історії давньоруського населення пізньосередньовічного періоду привертала увагу дослідників. Вони зосереджувались на певній інформації, але не було комплексного аналізу відомостей. Цієї теми торкались загально або зосереджуючись на конкретному джерелі у своїх роботах Б. Я. Рамм, І. Ю. Максимова, О. В. Кузьміна, О. Ф. Кудрявцев та інші [29; 17; 10; 9]. Також деякі данні вже розглядались самим автором [14; 15]. Головними західноєвропейськими джерелами виступають три подорожні записки та одна хроніка. Для роз'яснення деяких місць використовуються давньоруські джерела.

Метою статті є аналіз інформації західноєвропейських джерел XV століття щодо релігійних уявлень їх авторів про Північну Русь.

Виклад основного матеріалу. З XV ст. починається новий виток інтересу західноєвропейських мандрівників і хроністів до Північної Русі. Тим не менш, інформації щодо релігійного життя північноруського населення було ними залишено не так багато. Але й ця інформація представляється цікавою та потребує розгляду. Фламандський мандрівник і лицар Жильбер де Ланноа (1386–1462) відзначає у своєму щоденнику (під 1413 р.), що жителі Русі мають «християнську релігію за своїм обрядом, такого ж як і у греків». Також у нього згадується про існування у новгородського населення єпископа, який керував цим містом разом з посадниками і тисяцькими, і соборної церкви св. Софії, яка була єпископською резиденцією [45, р. 19]. Під єпископом потрібно розуміти митрополита Новгородського і Псковського, яким на той час був Іоанн III (1388–1414). Мандрівник особисто знав митрополита, тому що був у його гостях і за весь час проживання у Новгороді кожен день від нього отримував їжу і питво [14, с. 112].

Венеціанський мандрівник і дипломат Йосафат Барбаро (1413–1494) у «Подорожі у Тану» повідомляє деякі важливі дані, хоч і коротко, про релігійну ситуацію у Новгороді. Однак спочатку, де описуються південні межі Русі і, у тому числі, Рязань, мова йде про те, що все населення було християнами грецького обряду [2, с. 157]. Що стосується вже Північної частини Русі, наводиться інформація про наявність серед жителів Новгорода багатьох єретиків. Як описує Й. Барбаро, населення цього міста потроху переходило у католицизм. Також їм відзначалось, що одні були віруючими, а інші ні. Коли саме це відбувалося, у нього не йдеться. Також не наводяться і причини переходу у католицизм. Однак Й. Барбаро знав про підкорення московським князем Іваном III у 1478 р. Новгорода [2, с. 159]. Як писав Я. Длугош під 1479 р.: «наповнювало сумом той факт, що новгородчина, як найбільша і найбагатша серед російських земель, дісталася московському князю» [42, с. 457]. Далі можна порівняти дані Й. Барбаро з наявною інформацією у давньоруських джерелах.

Згідно Псковського третього літопису, 8 листопада 1470 р. князем Новгорода став Михайло Олелькович (правнук литовського князя Ольгерда Гедиміновича) [26, с. 172]. Хроністи Ян Длугош і Мацей Стрийковський його називають намісником (у Я. Длугоша «*praefectus regius*» – королівський намісник) [38, р. 263; 44, с. 272]. До Михайла Олельковича деякі литовські князі вже отримували у годування від новгородців якусь частину Новгородської землі (Ладогу, Орішок, Карельську землю та інші території), а також як і він ставали намісниками [32; 43]. Однією з версій такого запрошення була загроза війни з німцями, так як у 1470 р. була блокада Ганзою Новгорода у торговому відношенні [10, с. 328]. Блокада завершилася у 1472 р. підписанням мирного договору [31, с. 112]. Однак не можна також скидати з рахунків бажання новгородської верхівки стати незалежними від Московського князя (далі буде про це). 15 березня 1471 р. Михайло покинув місто (що сталося до укладення договору між польським правителем і новгородським боярством), після того як дізнав-

ся про смерть брата Семена, київського князя [26, с. 175].

У світі князя Михайла Олельковича був Схарія і разом з князем з Києва він приїхав до Новгороду для торгових справ. На думку Йосипа Волоцького, саме Схарія і був тією людиною, яка заснувала у Новгороді так звану «єресь жидівства» [24, с. 23]. Деякий час ця єресь жила і вільно поширювалася, поки у 1487 р. не розпочалася боротьба новгородського і псковського архієпископа Геннадія (1484–1504) з цим релігійним напрямком [4, с. 81–85]. Можна припустити, що саме про це пише Й. Барбаро, коли повідомляє про популярність єретицтва у новгородців. До руху жидівства існувала єресь стригольників, але воно на той час вже не було активним. Остання третина XIV – перша чверть XV ст. вважається часом для цього руху [1, с. 93; 19, с. 107]. Хоча існує думка, що деякі рецидиви були і в кінці XV ст. [18, с. 323] Швидше за все, інформацію про справи у Новгороді Й. Барбаро отримав не пізніше 1487 р.

Відомості Й. Барбаро про поступовий перехід новгородців у католицтво відображають відзвуки реальних подій. Згідно з деякими літописами, спочатку 70-х рр. серед боярства Новгороду були сильні позиції Марфи Борецької та її дітей, які були прихильниками польського правителя [21, с. 284; 23, с. 159]. Борецька більше відома як Марфа Посадниця, вдова посадника Ісаака Андрійовича Борецького [36, с. 60]. За твердженням Н. Л. Пушкарьової, вона придбала політичну вагу завдяки своєму багатству [27, с. 53]. Промосковський літописець намагався очорнити М. Борецьку, чому й приписав їй прагнення вийти заміж за кого-небудь з литовських князів (наприклад, Михайла Олельковича) [20, с. 185]. Деякі історики ставилися до цієї звістки з довірою [6, с. 19; 16, с. 141]. Однак М. І. Костомаров скептично ставився до факту заміжжя, вважаючи неможливим шлюб жінки у поважному віці [8, с. 154–155]. О. Є. Пресняков вважав це чутками [25, с. 432], а Р. Г. Скринніков наклепом [33, с. 185]. Більш докладно події 1471 р. розглянуто у роботах Я. С. Лур'є [11; 12; 13].

Згідно з угодою, укладеною польським королем і литовським князем Казимиром

IV з новгородською верхівкою у березні-травні 1471 р. (приймаємо датування В. Л. Яніна [36, с. 187–188]), король повинен був «боронити Велики Новгородъ» від Московського князя і його рідні [3, с. 130]. У релігійному плані там говорилося: «А у насъ тебѣ, честны Король, вѣры Гречскіе православне нашей не отримати; а гдѣ будетъ намъ Великому Новугороду любо въ своемъ православномъ хрестыанствѣ, ту мы владыку поставимъ по своей воли; а Римскихъ церквей тебѣ, честны Король, въ Великому Новѣгородѣ не ставити, ни по пригородомъ Новгородцкимъ, ни по всей земли Новгородцкой» [3, с. 132]. Тобто, питання про обов'язковий перехід у католицтво, коли велися переговори з королем, не ставилося. Навпаки, було відстоювання продовження існування у Новгороді православ'я. Однак не можна виключати того, що деякі жителі міста, які симпатизували королю, могли стати католиками. Тому звістка Й. Барбаро про поступовий перехід населення у католицтво могло бути вірним. Тільки масштаби, швидше за все, незначні.

22 березня 1471 р. архієпископу новгородському і псковському Феофілу була послана грамота від митрополита московського Філіпа. Він у ньому намагався переконати Феофіла не відходити від московського князя [30, стб. 721–732]. Зокрема, дорікаючи, що ті прагнули до заколоту і розколу православної церкви: «оставя православне и великую старину да приступити къ Латыномъ» [30, стб. 726]. Літописець Московського літописного зводу писав про два напрями у Новгороді – одні стояли на польсько-литовській позиції, інші на промосковській. Відповідно до цього джерела, новгородці відступали нібито від християнства до латинства [21, с. 284–286]. У реальності ж ніякого відходу не було. Швидше можна було бачити протягом останньої третини XV – початку XVI ст. деяку популярність єврейства у Новгороді (так звана «єресь жидівства») [28].

Ще один венеціанський мандрівник повідомляє деякі відомості. У «Подорожі до Персії» Амброджо Контаріні (1429–1499) є кілька згадок релігійного характеру. Коли він був у Москві, то зустрів в то-

му місті майстра Аристотеля (Фіораванті) з Болонї, який будував церкву на площі [2, с. 227]. У Московському літописному зводі відзначається, що болонській майстер під 1475 р. у Москві почав будівництво двох церков (побудував тільки Успенський собор у московському Кремлі, про який і згадує А. Контаріні). Потім у 1478 р. ремонтував міст через річку Волхов [21, с. 303, 317, 323–324]. Також А. Контаріні пише, що у жителів Москви «є свій папа, як глава церкви їх спрямування, нашого ж вони не визнають і вважають, що ми зовсім загублі люди» [2, с. 228]. На думку О. Ф. Кудрявцева, цим текстом мандрівник показував, що у московському православ'ї народжувалось усвідомлення про свою високу рятівну місію [9, с. 161]. Московським митрополитом тоді був Геронтій (1473–1489) [21, с. 301; 22, с. 500], якого і називає італійський мандрівник західним терміном «папа». У першому випадку церква згадана, бо будував її тоді італієць. У другому випадку швидше зронена кимось фраза, без уточнення. А. Контаріні не особливо цікавився релігійною темою, і тому він не заглиблювався у неї, коли збирав інформацію під час відвідування Північної Русі. І тому не ясно його ставлення до християн грецького напрямку на Русі.

Польський хроніст Ян Длугош (1415–1480) у своїх «Хроніках славного королівства Польщі» більше уваги приділяв тим територіям Русі, на які претендувала Польща. Релігійних питань стосовно Русі і її населення хроніст майже не торкався. Фактично їм відбувалося ігнорування цієї теми, у тому числі питань церковної унії [34, с. 20; 17, с. 42]. Пізньосередньовічна інформація про Північну Русь у хроніці міститься у 10-12 книгах, починаючи з 1406 і до 1479 р. [7, с. 31–34]. Я. Длугош під 1309 р. повідомляє про посольство від Римського папи Климента V до невідомого короля русів (передбачається, що це галицько-волинський князь Юрій Львович [35, с. 61; 5, с. 74]). Головною метою посольства була спроба умовити правителя відмовитися від схизми, але грецька віра була

йому миліша, ніж «чиста віра католицька» [39, с. 69]. Польський хроніст русів називав схизматиками [41, с. 414]. В одному місці під 1431 р. говориться, що король Владислав давав своєму родичу Федору Любартовичу місто Володимир з його округою (мабуť Володимир-Волинський), але той був схизматиком руського обряду (*schismatico ritus Ruthenorum*) [37, р. 27; 40, с. 34]. Судячи по даним А. Контаріні, таке сприйняття хроністом деяких історичних діячів показує реальні справи розвитку православ'я на всьому просторі Русі як особливого релігійного напрямку християнства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті було розглянуто чотири західноєвропейські джерела XV століття – три подорожних записки від Жильбера де Ланноа, Йосафата Барбаро і Амброджо Контаріні, та одна хроніка Яна Длугоша. Інші західноєвропейські джерела цього періоду не торкаються релігійної тематики. Всі розглянуті автори детально не висвітлюють цю тематику, тим не менш, подають дещо цікаві відомості. Ж. Ланноа доповідає про стан управління Новгородом, коли одним з керівників міста був єпископ. Як було в статті показано, Й. Барбаро в декількох рядках передає дані про релігійне життя Новгорода, що дещо підтверджується давньоруськими джерелами. Він коротко висвітлює проблему існування єретиків (тобто жидівствующих) та переходу у католицизм (яке було можливим). А. Контаріні оставив записи про ставлення північноруського населення до католицизму та існування у них свого голови релігійної установи на кшталт Римського папи. До цього можна також додати відомості Я. Длугоша, що інформує про існування особливої церкви у русів. Всі автори називають населення Північної Русі приналежних до іншої християнської церкви, ніж католицизм. Я. Длугош загально русів називає схизматиками, а конкретних історичних діячів також називає представниками руського релігійного обряду. У подальшому можливе розширення видів джерел для дослідження релігійного питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев А. И. Сочинения Иосифа Волоцкого в контексте полемики 1480–

1510-х гг. / А. И. Алексеев. – СПб.: Российская национальная библиотека, 2010. – 390 с.

2. Барбаро и Контарини о России: К истории итало-русских связей в XV в. / Пер. Е. Ч. Скржинской. – Л.: Наука, 1971. – 276 с.

3. Грамоты Великого Новгорода и Пскова / Под ред. С. Н. Валка. – М.-Л.: Академия наук СССР, 1949. – 408 с.

4. Зимин А. А. Россия на рубеже XV–XVI столетий (Очерки социально-политической истории) / А. А. Зимин. – М.: Мысль, 1982. – 334 с.

5. Исаевич Я. Д. Галицко-Волынское княжество в конце XIII начале XIV в. / Я. Д. Исаевич // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1987 г. – М.: Наука, 1989. – С. 71–77.

6. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин; Под ред. А. Н. Сахарова. – М.: Наука, 1998. – Т. VI. – 468 с.

7. Карнаухов Д. В. История русских земель в польской хронографии конца XV – начала XVII в. / Д. В. Карнаухов. – Новосибирск: Государственная публичная научно-техническая библиотека Сибирского отделения РАН, 2009. – 232 с.

8. Костомаров Н. И. Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада / Н. И. Костомаров. – СПб.: М.М. Стасюлевич, 1886. – Т. I. – 414 с.

9. Кудрявцев О. Ф. Визит поневоле: Россия Ивана III глазами венецианского посла Амброджо Контарини / О. Ф. Кудрявцев // Средние века. – М.: Наука, 2014. – Вып. 75 (1–2). – С. 137–170.

10. Кузьмина О. В. Церковь и политическая борьба в Новгороде в XIV–XV веках / О. В. Кузьмина. – Великий Новгород, 2007. – 407 с.

11. Лурье Я. С. Две истории Руси XV века / Я. С. Лурье. – СПб.: Д. Буланин, 1994. – 240 с.

12. Лурье Я. С. Житийные памятники как источники по истории присоединения Новгорода / Я. С. Лурье // Труды Отдела древнерусской литературы. – СПб.: Д. Буланин, 1993. – Т. XLVIII. – С. 192–195.

13. Лурье Я. С. Летописные известия о победе над Новгородом в 1471 г. / Я. С. Лурье // Вспомогательные исторические дисциплины. – Л.: Наука, 1991. – Т. XXII. – С. 144–157.

14. Лушай Ю. В. Влада Новгорода на початку XV століття по відомостям щоденника Жильбера де Ланноа / Ю. В. Лушай // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія». – Харків: Колегіум, 2015. – Вип. 52. – С. 109–114.

15. Лушай Ю. В. Псков та його населення за відомостями західноєвропейських джерел XIII–XV століття / Ю. В. Лушай // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Історія. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 2. Ч. 2. – С. 193–199.

16. Мавродин В. В. Образование русского национального государства / В. В. Мавродин. – Л.: ОГИЗ; Госполитиздат, 1941. – 208 с.

17. Максимова И. Ю. Ян Длугош о проблеме второго крещения «схизматиков» / И. Ю. Максимова // Религии мира: История и современность. – М.: Наука, 2004. – С. 38–51.

18. Мусин А. Е. Церковь и горожане средневекового Пскова: Историко-археологическое исследование / А. Е. Мусин. – СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2010. – 364 с.

19. Печников М. В. Доктрина стригильников: опыт реконструкции / М. В. Печников // *Russia Mediaevalis*. – 2001. – Т. X.1. – С. 107–125.

20. Полное собрание русских летописей. – М.: Языки русской культуры, 2001. – Т. VI. Вып. 2. Софийская вторая летопись. – 240 с.

21. Полное собрание русских летописей. – М.-Л.: Академия наук СССР, 1949. – Т. XXV. Московский летописный свод конца XV века. – 464 с.

22. Полное собрание русских летописей. – СПб.: Л. Демис, 1863. – Т. XV. Тверская летопись. – 540 с.

23. Полное собрание русских летописей. – СПб.: Э. Прац, 1859. – Т. VIII. Воскресенская летопись. – 301 с.

24. Преподобный Иосиф Волоцкий. Провосветитель. – М.: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1993. – 384 с.

25. Пресняков А. Е. Образование великорусского государства / А. Е. Пресняков. – Пг.: Я. Башмаков и Ко, 1918. – 458 с.

26. Псковские летописи / Под ред. А. Н. Насонова. – М.: Академия наук СССР, 1955. – Вып. II. – 364 с.

27. Пушкарёва Н. Л. Женщины Древней Руси / Н. Л. Пушкарёва. – М.: Мысль, 1989. – 286 с.

28. Раба Й. «Жидовствующие» ли? История задушевной мысли / Й. Раба // *Russia Mediaevalis*. – 2001. – Т. X.1. – С. 126–149.

29. Рамм Б. Я. Папство и Русь в X–XV веках / Б. Я. Рамм. – М.-Л.: Академия наук СССР, 1959. – 282 с.

30. Русская историческая библиотека. – СПб.: Императорская Академия наук, 1880. – Т. 6. – 930 стб.

31. Рыбина А. Е. Новгород и Ганза / А. Е. Рыбина. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 320 с.

32. Рымша М. В. Служилые литовские князья в Новгороде: военная помощь или политическая поддержка? / М. В. Рымша // *Археология и история Литвы и Северо-Запада России в раннем и позднем средневековье*. – СПб.: Нестор-История, 2009. – С. 134–138.

33. Скрынников Р. Г. История Российская, IX–XVII вв. / Р. Г. Скрынников. – М.: Весь Мир, 1997. – 496 с.

34. Флоря Б. Н. Русь и «русские» в историко-политической концепции Яна Длугоса / Б. Н. Флоря // *Славяне и их соседи: Этнопсихологические стереотипы в Средние века*. – М., 1990. – Вып. 2. – С. 16–28.

35. Щапов Я. Н. Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв. / Я. Н. Щапов. – М.: Наука, 1972. – 340 с.

36. Янин В. Л. Новгородские акты XII–XV вв. Хронологический комментарий / В. Л. Янин. – М.: Наука, 1990. – 384 с.

37. Długossius J. *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae* / J. Długossius. – Varsaviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2001. – Lib. 11/12, 1431–1444. – 476 p.

38. Długossius J. *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae* / J. Długossius. – Varsaviae: Polska Akademia Umiejętności, 2005. – Lib. 12, 1462–1480. – 648 p.

39. Długosz J. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego* / J. Długosz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2009. – Ks. 9 (1300–1370). – 486 s.

40. Długosz J. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego* / J. Długosz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2009. – Ks. 11 i 12 (1431–1444). – 408 s.

41. Długosz J. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego* / J. Długosz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2009. – Ks. 12 (1445–1461). – 469 s.

42. Długosz J. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego* / J. Długosz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2009. – Ks. 12 (1462–1480). – 515 s.

43. Krupa K. *Książęta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 r.* / K. Krupa // *Kwartalnik Historyczny*. – 1993. – № 1. – S. 29–46.

44. Strykowski M. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiéj Rusi* / M. Strykowski. – Warszawa: G. L. Glücksberg, 1846. – Т. II. – 572 s.

45. *Voyages et ambassades de messier Guillebert de Lannoy, 1399-1450*. – Mons: D'em Hoyois, 1840. – 140 p.

LITERATYRA

1. Alekseev A. I. *Sochineniya Iosifa Volotskogo v kontekste polemiki 1480–1510-kh gg.* / A. I. Alekseev. – SPb.: Rossiyskaya natsional'naya biblioteka, 2010. – 390 s.

2. Barbaro i Kontarini o Rossii: K istorii italo-russkikh svyazey v XV v. / Per. E. Ch. Skrzhinskoy. – L.: Nauka, 1971. – 276 s.

3. Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova / Pod red. S. N. Valka. – M.-L.: Akademiya nauk SSSR, 1949. – 408 s.
4. Zimin A. A. Rossiya na rubezhe XV–XVI stoletiy (Ocherki sotsial'no-politicheskoy istorii) / A. A. Zimin. – M.: Mysl', 1982. – 334 s.
5. Isaevich Ya. D. Galitsko-Volynskoe knyazhestvo v kontse XIII nachale XIV v. / Ya. D. Isaevich // Drevneyshie gosudarstva na territorii SSSR. Materialyissledovaniya. 1987 g. – M.: Nauka, 1989. – S. 71–77.
6. KaramzinN. M. IstoriyagosudarstvaRossiyskogo / N. M. Karamzin; Podred. A. N. Sakharova. – M.: Nauka, 1998. – T. VI. – 468 s.
7. KarnaukhovD. V. Istoriyarusskikhzemel' vpol'skoykhronografiikontsaXV nachalaXVIIv. / D. V. Karnaukhov. – Novosibirsk: Gosudarstvennayapublichnayanauchno-tekhnicheskayabibliotekaSibirskogootdeleniy aRAN, 2009. – 232 s.
8. KostomarovN. I. Severnorusskienarodopravstvavovremenaudel'no-vechevogouklada / N. I. Kostomarov. – SPb.: M.M. Stasyulevich, 1886. – T. I. – 414 s.
9. KudryavtsevO. F. Vizitponevole: RossiyaIvanaIIglazamivenetsianskogoposlaAmbrodrozhoKontarini / O. F. Kudryavtsev // Srednieveka. – M.: Nauka, 2014. – Vyp. 75 (1–2). – S. 137–170.
10. Kuz'minaO. V. Tserkov' ipoliticheskayabor'bavNovgorodevXIV–XVveках / O. V. Kuz'mina. – VelikiyNovgorod, 2007. – 407 s.
11. Lur'eYa. S. DveistoriiRusiXVveka / Ya. S. Lur'e. – SPb.: D. Bulanin, 1994. – 240 s.
12. Lur'eYa. S. Zhitiynyepamyatnikikakistochnikipoistoriipri soedineniyaNovgoroda / Ya. S. Lur'e // TrudyOtdeladrevnerusskoyliteratury. – SPb.: D. Bulanin, 1993. – T. XLVIII. – S. 192–195.
13. Lur'eYa. S. LetopisnyeizvestiyaopobedenadNovgorodom v 1471 g. / Ya. S. Lur'e // Vspomogatel'nyeistoricheskiedistsipliny. – L.: Nauka, 1991. – T. XXII. – S. 144–157.
14. LuschaiIu. V. VladaNovhorodanapochatkuXVstolittiapovidomostiamschodennykaZhyl'beradeLannoa / Iu. V. Luschai // Zbirnyknaukovykhprats' Kharkivs'kohonatsional'nohopedahohichnoho universytetuim. H. S. Skovorody. Serii «Istoriyataheohrafiia». – Kharkiv: Kolehium, 2015. – Vyp. 52. – S. 109–114.
15. LuschaiIu. V. Pskovtayohonaseleenniazavidomostiamyzakhi dnoievropeis'kykhdzherelXIII-XVstolittia / Iu. V. Luschai // NaukovizapyskyTernopil'skohonatsional'nohopedahohichnohouniversytetuim. V. Hnatiuka. SeriiIstoriia. – Ternopil': TNPUim. V. Hnatiuka, 2014. – Vyp. 2. Ch. 2. – S. 193–199.
16. MavrodinV. V. Obrazovanierusskogonatsional'nogogosudarstva / V. V. Mavrodin. – L.: OGIZ; Gospolitizdat, 1941. – 208 s.
17. MaksimovaI. Yu. YanDlugoshoproblemevtorogokreshcheniya «skhizmatikov» / I. Yu. Maksimova // Religiimira: Istoriyaisovremennost'. – M.: Nauka, 2004. – S. 38–51.
18. MusinA. E. Tserkov' igorozhanesrednevekovogoPskova: Istoriko-arkheologicheskoeissledovanie / A. E. Musin. – SPb.: Fakul'tetfilologiiiskusstvSPbGU, 2010. – 364 s.
19. PechnikovM. V. Doktrinastrigol'nikov: opytrekonstruktsii / M. V. Pechnikov // RussiaMediaevalis. – 2001. – T. X.1. – S. 107–125.
20. Polnoesobranierusskikhletopisey. – M.: Yazykirusskoykul'tury, 2001. – T. VI. Vyp. 2. Sofiyskayavtorayaletopis'. – 240 s.
21. Polnoesobranierusskikhletopisey. – M.-L.: AkademiyanaukSSSR, 1949. – T. XXV. MoskovskiyletopisnyysvodkontsaXVveka. – 464 s.
22. Polnoesobranierusskikhletopisey. – SPb.: L. Demis, 1863. – T. XV. Tverskayaletopis'. – 540 s.
23. Polnoesobranierusskikhletopisey. – SPb.: E. Prats, 1859. – T. VIII. Voskresenskayaletopis'. – 301 s.
24. PrepodobnyyIosifVolotskiy. Prosvetitel'. – M.: Spaso-PreobrazhenskiyValaamskiymonastyr', 1993. – 384 s.
25. PresnyakovA. E. Obrazovanievelikoruskogogosudarstva / A.

E. Presnyakov. – Pg.: Ya. BashmakoviKo, 1918. – 458 s.

26. Pskovskieletopisi / Podred. A. N. Nasonova. – M.: Akademiya nauk SSSR, 1955. – Vyp. II. – 364 s.

27. Pushkareva N. L. Zhenshchiny Drevney Rusi / N. L. Pushkareva. – M.: Mysl', 1989. – 286 s.

28. Raba Y. «Zhidovstvuyushchie» li? Istoriya zadushevnoy mysli / Y. Raba // Russia Mediaevalis. – 2001. – T. X.1. – S. 126–149.

29. RammB. Ya. PapstvoiRus' vX–XVveках / B. Ya. Ramm. – M.-L.: Akademiya nauk SSSR, 1959. – 282 s.

30. Russkaya istoricheskaya biblioteka. – SPb.: Imperatorskaya Akademiya nauk, 1880. – T. 6. – 930 stb.

31. Rybina A. E. Novgorod i Ganza / A. E. Rybina. – M.: Rukopisnye pamyatniki Drevney Rusi, 2009. – 320 s.

32. Rymsha M. V. Sluzhilye litovskie knyaz'ya v Novgorode: voennaya pomoshch' ili politicheskaya podderzhka? / M. V. Rymsha // Arkheologiya i istoriya Litvy i Severo-Zapada Rossii v rannem i pozdnem srednevekov'e. – SPb.: Nestor-Istoriya, 2009. – S. 134–138.

33. Skrynnikov R. G. Istoriya Rossiyskaya, IX–XVII vv. / R. G. Skrynnikov. – M.: Ves' Mir, 1997. – 496 s.

34. Florya B. N. Rus' i «russkie» v istoriko-politicheskoy kontseptsii Yana Dlugosha / B. N. Florya // Slavyane i ikh sosedi: Etnopsikhologicheskie stereotipy v Srednie veka. – M., 1990. – Vyp. 2. – S. 16–28.

35. Shchapov Ya. N. Knyazheskie ustavy i tserkov' v Drevney Rusi XI–XIV vv. / Ya. N. Shchapov. – M.: Nauka, 1972. – 340 s.

36. Yanin V. L. Novgorodskie akty XII–XV vv. Khronologicheskiiy kommentariy / V. L. Yanin. – M.: Nauka, 1990. – 384 s.

37. Dlugossius J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae / J. Dlugossius. – Varsaviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2001. – Lib. 11/12, 1431–1444. – 476 p.

38. Dlugossius J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae / J. Dlugossius. – Varsaviae: Polska Akademia Umiejętności, 2005. – Lib. 12, 1462–1480. – 648 p.

39. Długosz J. Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego / J. Długosz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2009. – Ks. 9 (1300–1370). – 486 s.

40. Długosz J. Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego / J. Długosz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2009. – Ks. 11 i 12 (1431–1444). – 408 s.

41. Długosz J. Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego / J. Długosz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2009. – Ks. 12 (1445–1461). – 469 s.

42. Długosz J. Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego / J. Długosz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2009. – Ks. 12 (1462–1480). – 515 s.

43. Krupa K. Książęta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 r. / K. Krupa // Kwartalnik Historyczny. – 1993. – № 1. – S. 29–46.

44. Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiéj Rusi / M. Strykowski. – Warszawa: G. L. Glücksberg, 1846. – T. II. – 572 s.

45. Voyages et ambassades de messier Guillebert de Lannoy, 1399–1450. – Mons: D'em Hoyois, 1840. – 140 p.